

NEDÁVNÁ MINULOST A DOHLEDNÁ BUDOUCNOST SÉMIOTIKY

Jarmila Doubravová

Přestože nejnázornější obraz oboru poskytují vždy encyklopedie, ta zatím poslední knižně vydaná, pocházející z 90. let¹ má už spíše jen dokumentární charakter. Novější encyklopedie začala sice vznikat v Torontu již v r. 2003, zatím je ovšem malého rozsahu. Také Wikipedie pro veřejnost obsahuje jen zcela základní informace. Zdroj, který by mohl být uveden jako obecně přijaté stanovisko, tak není po ruce. Proto se nabízí model k diskusi. Ten bude vycházet z textů publikovaných v souvislosti s konferencemi nebo sborníků z konferencí a z osobní zkušenosti.

V r. 1977, kdy se konalo 3. vídeňské sympozium (a to po dvou úspěšných předchozích setkáních v r. 1975 a 1976), patřily k jednání i dvě pódiové diskuse: jedna se týkala sémiotiky Ch. W. Morrisa a druhá budoucnosti sémiotiky. Kulturně analytické úkoly, technologické možnosti z hlediska organizačních daností a existujících lexik – to byla témata diskuse. Příspěvky k rámcovým tématům zmíněných tří setkání evropských sémiotiků (Sémiotická teorie a praxe, Verbalizace neverbální komunikace, Typologie znaků) byly pak spolu se zmíněnými diskusemi publikovány v řadě *Approaches to Semiotics*.²

V r. 1999, dvaadvacet let po vídeňském sympoziu, přednesl Umberto Eco při příležitosti VII. mezinárodního sémiotického kongresu v Drážďanech svou vizi budoucnosti sémiotiky. Jeho přednáška pak vyšla mj. ve sborníku k udělení ceny Vize 97 v r. 2000, a to pod názvem „Sémiotika v příštím tisíciletí“.³ Sémata versus onomata, u Aristotela znaky/věci a mentální obrazy bývají stavěny do dvojic (dyád), jejichž ustavení Eco vysvětluje setkáním řecké kultury s existencí barbarů, tedy s národy, které byly s to označovat věci jinými slovy. Dvojazyčnost Fěničanů pak Eco považuje za podmínku

¹ POSNER, R. – ROBERING, K. – SEBEOK, T. A. (eds.), *Ein Handbuch zu den zeichentheoretischen Grundlagen von Natur und Kultur/Semiotics: A Handbook on the Sign-Theoretic Foundations of Nature and Culture*. Berlin – New York: de Gruyter 1997; 4 díly.

² Viz mj. zprávy v *Zeitschrift für Semiotik*, roč. 1, 1979, č. 1, s. 135–145 a zvl. s. 136–137.

³ Umberto ECO, *Mysl a smysl. Sémiotický pohled na svět*. Praha: Moravia Press 2000, s. 35–48.

stoické koncepce, tj. prvního triadického konceptu znaku, zohledňujícího modelově právě ony mentální obrazy vůči vztahu znaku a věci.

Přestože „sémiotické“ koncepty prolínaly staletý vývoj, jak Eco ve zkratce nastiňuje, teprve ve 20. století se sémiotika stala přímo oborem intelektuální činnosti, a to až k boomu 60. let: komunikace nabyla podle Eca „charakteru těžkého průmyslu“, zbraň slova (a média) předčila význam zbrojního arzenálu.

Eco se dále zabýval přednáškou Romana Jakobsona „Coup d'oeil sur le développement de la sémiotique“, jakož i třináctidílným sborníkem z I. kongresu IASS/AIS.⁴ Tento programový přehled z r. 1974 uvedl do souvislosti s kongresem v Berkeley konaným v roce 1994 a upozornil na netradiční sekce kognitivních věd, umělé inteligence, analýzy politické rozpravy, sémiotiky mlčení, kaligrafie, náboženství, jiné sexuality, postmoderny atd. Tehdejší stav Eco charakterizoval jako koexistenci neorganizované mnohosti: „Myslím, že účelem organizátorů nebylo poskytnout (a vnútit) nějaký jednotící teoretický rámec, nýbrž spíše dosvědčit rozmanitost zájmů a teoretických přístupů – pod nepředsudčným standardem politické korektnosti.“⁵ Podle něj však bylo možné předpokládat, že obecně existuje jakési vědomí „rodinné podobnosti“ mezi těmito nesouvisejícími zájmy a disciplínami. Svě úvahy pak uzavřel v tom smyslu, že je možné přijmout myšlenku sémiotiky jako oboru, ovšem pojatého spíše jako „brouzdání sémiotickým webem“. Obecný a speciální význam sémiotiky přitom Eco charakterizoval jako rozdíl mezi sémiotikou znaku a „gramatikami“ typu sémiotických systémů lingvistiky, ikonografie nebo např. muzikologie, zabývajícími se pravidly a fungováním takových systémů v uvedených oblastech. Znak v obecné sémiotice je mu pak teoretickým konstruktem. Nedorozumění kolem povahy sémiotiky Eco chápal jednak jako problém nepochopení jejího zaměření obecně, totiž na vztahy (značení, označování, zastupování, vyjadřování apod.) a jednak jako neporozumění procesuálnosti, jíž se sémiotika rovněž zabývá: vedle (stabilních) systémů to mohou být právě (dynamické) procesy nastávání, nabývání, vynořování z určitých interakcí. Obecná sémiotika pak existuje

⁴ První sémiotický kongres se konal v Bologni v roce 1974; v té době ještě neexistoval *Zeitschrift für Semiotik*, (zal. v roce 1979 v Tübingen), ani nevyvíjela svou činnost Rakouská sémiotická společnost (od r. 1976). Nevycházel ani *Europäische Zeitschrift für semiotische Studien* (zal. v roce 1989 ve Vídni).

⁵ ECO, *Mysl a smysl*, s. 38.

vedle sémiotiky aplikované a spolu s ní vytváří „sémiotickou krajinu“ nebo to, co J. M. Lotman označoval jako „sémiosféra“.⁶

Podobně jako např. v medicíně však neexistuje sémiotika pro všechny časy a prostory, ale jen určité sémiotické školy, osobnosti a paradigmaty.⁷ Nesporně se formují i nové směry, jako např. kognitivní sémiotika. Eco svoje úvahy uzavřel vymezením „reality“ v současném světě:

V nepřetržitém přecházení od textu k textu jsem ztratil příležitost vytvořit zvyk, který by mi dovolil vytáhnout to, co jsem původně chtěl [...]. V sémiotické virtualitě riskujeme, že ztratíme každou ideu cíle a akce [...] povinností sémiotiky v dalším tisíciletí bude pravděpodobně naučit lidi jak používat znaky k surfování po nekonečném oceánu semiózy, ale také jak se vrátit k dynamickým objektům.⁸

Tolik Eco v r. 1999.

Za další model sémiotiky lze mít program jednoho z pozdějších sémiotických kongresů, který se konal v La Coruna v r. 2009 (jako 10. kongres IASS/AIS).⁹ Zřetelný byl nárůst nových oborů (např. biosémiotiky), jakož i mimořádně silné zastoupení sémiotiky hudby (jako neverbální multikulturní komunikace se silným vlivem médií), patrné již na kongresu předchozím v Helsinkách a Imatře. Rovněž zastoupení některých témat, např. genderových v kontextu jihoamerické sémiotiky byl příznačný. Dva zástupci Kamerunu, poměrně silná reprezentace asijská – Korejci vedle už tradičních Číňanů a zvláště Japonců, ale také Bangladéšan (znající mnohé o Pražském lingvistickém kroužku) – dotvářeli podobu tradičního sémiotického lidského potenciálu, tj. Evropanů, Američanů, Kanadčanů, Mexičanů a bohatě zastoupených Jihoameričanů, jakož i Australanů. Rozlévání sémiotiky jak co do geografických souvislostí, tak co do oborových specifik a konečně také co do aktuálnosti politicko-kulturních témat nebylo, jak se ukázalo, vyčerpáno.

⁶ Jurij M. LOTMAN, *Text a kultura*. Bratislava: Archa 1994. Letos vyšla česká verze jeho práce z r. 1992 s názvem *Kultura a exploze* (Brno: Nakladatelství Host 2013).

⁷ Viz Ivo OSOLSOBĚ, *Mnoho povyku pro sémiotiku*. Brno: „G“ 1999, kde autor podává přehled americké, francouzské, britské-kontinentální a slovanské sémiotiky a jejich „školy“.

⁸ ECO, *Mysl a smysl*, s. 48.

⁹ Kongresy IASS/AIS: I. Bologna – 1974; II. Vídeň – 1977; III. Palermo – 1984; IV. Barcelona / Perpignan – 1989; V. Berkeley – 1994; VI. Guadalajara – 1997; VII. Drážďany – 1999; VIII. Lyon – 2004; IX. Helsinky / Imatra – 2007; X. La Coruna – 2009. Zatím poslední, XI. kongres IASS/AIS proběhl na podzim r. 2012 v Nanjingu; sborníky zatím nebyly zveřejněny.

Vzpomeneme-li na počátky obnovení zájmu o sémiotiku v oblastech totalitních států střední Evropy v 60. letech a angažovanost např. bulharských sémiotiků v souvislostech ekologických problémů krajiny, začne se sémiotika jevit jako očekávatelná všude tam, kde se buď vyčerpalo nějaké tradiční paradigma a nové ještě nebylo nastoleno, nebo tam, kde se vynořily naléhavé problémy (třeba i různým způsobem tabuizované), tedy všude, kde nejistota v tradičních oborech vedla k hledání mezioborových nebo transoborových řešení. Uvažovat v této souvislosti o angažovanosti sémiotiků obecně není od věci: vezmeme v úvahu např. vznik rakouského sémiotického časopisu, v dobách totalitních zaměřeného právě na ony státy střední a východní Evropy, jejichž odborná veřejnost měla jen nepatrnou možnost uplatnit se v názorové výměně střeoevropské kultury. Odborný časopis *Europäische Zeitschrift für semiotische Studien* vznikl v 80. letech, aby poskytl maďarským, českým a slovenským, bulharským, srbským a chorvatským i dalším národům střední Evropy publikační možnosti a konferenční příležitosti. Vídeň se stala na tři desetiletí centrem sémiotiky střední Evropy.¹⁰

Obecně se problémem mezioborových (či transoborových) souvislostí zabýval Ladislav Tondl v práci „Rozsah a kompetence sémiotických problémů“, která se stala jednou z deseti studií uveřejněných pod názvem *Mezi epistemologií a sémiotikou*.¹¹ Autor v ní mj. uvádí: „Sémiotická analýza přirozených i umělých jazyků má patrně podstatný význam pro konstrukci toho, co se v soudobé informatice nazývá ‚konceptuální model‘ dané domény, tj. jisté vymezené části aktuálního světa nebo části ‚možných světů‘.“¹²

Zdá se však, že poslední vývoj ukazuje spíše k oné zmíněné tendenci hledat řešení aktuálních speciálních problémů určitých komunit či lokalit (míněno prostorové určení obecně, lhotejno, zda se jedná o komunikaci lékař – pacient v norském prostoru, naléhavé otázky lidských práv v některých oblastech jižní Ameriky či o porozumění teoretickým konceptům mezi evropskou a čínskou odbornou komunitou) než k řešení problémů koncepčních.

Na otázky komunikace v nejrůznějších oblastech lidské činnosti a jejího cíle – porozumění – se zaměřuje *Mezinárodní institut pro komunikologii (In-*

¹⁰ Vídeňské centrum uzavřelo svoji činnost v souvislosti s úmrtím Prof. Jeffa Bernarda v r. 2010. Na tuto skutečnost, ale především na dlouholetou plodnou spolupráci pak reagoval mj. sborník: DOUBRAVOVÁ, J. – SCHUSTER, R. (eds.), *Cultures as Sign Systems and Processes*. Plzeň: ZČU 2011.

¹¹ Ladislav TONDL, *Mezi epistemologií a sémiotikou*. Praha: Filosofie 1996, zvl. s. 138–144, jakož i kap. VI: „Co je tematická struktura vědy“.

¹² TONDL, *Mezi epistemologií a sémiotikou*, s. 141.

ternational Institute for Communicology), vedený Richardem L. Laniganem a sídlící ve Washingtonu. Ten má řadu regionálních zastoupení a koordinátorů jak v USA a Kanadě, tak v některých jihoamerických státech, stejně jako v Africe (Kamerunu), Asii (Čína, Tajwan, Jižní Korea), na Středním Východě (Irán) a – samozřejmě – v Evropě.¹³

Druhým pravděpodobným trendem se zdá být utvářející se kognitivní sémiotika. Její středisko v dánském Aarhusu především školí doktorandy, a to ve čtyřech modulech: kognice a sémiotika, kognitivní lingvistika, mysl a kognice a kognitivní estetika. Otázky jako: co je percepce a jak probíhá, co jsou mentální procesy, jak ovlivňuje sociální a kulturní kontext zmíněné procesy, jak se jazyk podílí na obecných rysech kognice, co vyjadřuje umění o lidské mysli,¹⁴ jakým způsobem postavit experimenty o tom vypovídající nebo zda je odborné zdůvodnění umožněno zvláštním užíváním znaků – tyto a další otázky tvoří paletu, jíž se sémiotici v Aarhusu, profesori a jejich studenti, zabývají.¹⁵ Není to však výhradně dánský trend, jak ukazují mj. práce Paula Cobleye z Velké Británie.

Třetí proud se týká univerzity v Tartu a jejího zaměření na zoo- a ekosémiotiku, spojené postupně se zájmem o všechno živé pod označením biosémiotika: Kalevi Kull budiž jmenován jako nejznámější představitel této „školy“. Ta ústrojně navazuje na tradice sémiotické školy zaměřené ke kulturní sémiotice a sociosémiotice, na teorii sémiotiky spojené se jménem Jurije

¹³ Jak ukazuje podtitul jedné z reprezentativních publikací (Deborah EICHER-CATT – Isaaca E. CATT (eds.), *Communicology: The New Science of Embodied Discourse*. Pittsburgh: Farleigh Dickinson University Press 2010), nový obor se týká intrapersonální, interpersonální, sociální a kulturní komunikace včetně masových médií a transkulturní komunikace. Z českého hlediska je důležité, že tzv. interpersonální hypotéza Ferdinanda Knoblocha a jeho týmu, která byla formulována v 60. letech (viz Ferdinand KNOBLOCH, *Kybernetika*, roč. 4, 1968, č. 4, s. 364–382) a byla dále experimentálně rozvíjena v oblasti estetiky a sémiotiky (a to až po dnešní dny), má s východiskem tohoto směřování společně zaměření na komunikaci (předpokládané propojení intra- a interpersonálního aspektu sdělování). Budiž uvedena mnou připravovaná publikace *The Hidden Unity: Between Aesthetics and Semiotics*, jakož i má knižní publikace *Dialog a imaginace. Interpersonální diagnóza umění/m*. Praha: Supraphon 1998 (vedle řady studií publikovaných v mezidobí v různých mezinárodních časopisech).

¹⁴ K zmíněné otázce „co vyjadřuje umění o lidské mysli“ budiž připomenuta pozapomenutá experimentální práce Antonína Sychra (1918–1969) – uveďme alespoň publikaci Antonín SYCHRA, *Hudba očima vědy* (Praha: SHV 1965). Experimentům předcházela práce se skicami Antonína Dvořáka, o nichž psal Sychra v *Estetice Dvořákovy symfonické tvorby* (Antonín SYCHRA, *Estetice Dvořákovy symfonické tvorby*. Praha: SNKLHU 1959). Sychrovy výsledky byly rozsáhle citovány v Irenäus EIBL-EIBESFELDT, *Human Ethology*. New York: de Gruyter 1989, s. 530–533.

¹⁵ Viz např. Todd OAKLEY, *From Attention to Meaning. Explorations in Semiotics, Linguistics, and Rhetoric*. Bern: Peter Lang 2009; Ole KÜHL, *Musical Semantics*. Bern: Peter Lang 2008.

M. Lotmana (1922–1993), jakož i na to, co přinesly do sémiotiky osobnosti Jakoba von Uexküllä (1864–1944) a Thomase A. Sebeoka (1920–2001).¹⁶

Kontakty napříč evropskými centry, představovanými osobnostmi Winfrieda Nötha a Rolanda Posnera (Německo), Eera Tarastiho (Finsko) či Umberta Eca, a centry zmíněnými z amerického kontinentu, prostřednictvím např. Richarda Lanigana (komunikologie), jakož i Kanadana Paula Buissaca (internetový časopis), představují „uzly“ intelektuální sítě. Vznikají i nová střediska, výzkumné ústavy spjaté s osobnostmi oboru (např. ve Vilniusu centrum A. J. Greimase), svoji činnost rozvíjejí školící centra, např. letní škola ve Finsku.¹⁷ Kromě zavedených časopisů tištěných (např. *Semiotica*), vznikají časopisy internetové, které reagují na nové trendy (kognitivní sémiotiku, marketing, počítačovou sémiotiku, masová média, ad.). Současný stav dotvářejí nové kontakty s některými asijskými, zvl. čínskými centry.¹⁸

Tento model budiž uzavřen citátem z *Rozvíjení významu* Davida Bohma: „Velká část budoucnosti může být v nás svinuta v přítomnosti jako potencialita nebo jako možnost – ale pořád ještě zaměnitelná.“¹⁹

¹⁶ V souvislosti s tartuským centrem budiž uvedena česká biosémiotika, a to práce Karla Kleisnera, který v tamním oddělení pro sémiotiku publikoval příspěvek o teoretické biologii Adolfa Portmanna (Karel KLEISNER, „The Semantic Morphology of Adolf Portmann: A Starting Point for the Biosemiotics of Organic Form?“ *Biosemiotics*, 2008, č. 1, s. 207–219.). Výklad dění v tomto oboru by co do významu i rozsahu vyžadoval speciální text. V našem kontextu budiž uvedena alespoň publikace v renomovaném německém nakladatelství Springer: Antona MARKOŠ – Filip GRÝGAR – László HAJNAL – Karel KLEISNER – Zdeněk KRATOCHVÍL – Zdeněk NEUBAUER. *Life as Its Own Designer. Darwin's Origin and Western Thought* (Berlín: Springer 2009) a Anton MARKOŠ (ed.), *Jazyková metafora živého* (Červený Kostelec: Mervart 2010), „soubor prací biologů, filozofů a lingvistů, věnovaný izomorfiím mezi životem a jazykem.“

¹⁷ Pokud se týká pedagogické činnosti, obecně lze konstatovat, že doznala značného rozšíření, a to i v České republice. Stav v německy mluvících zemích podchytil *Zeitschrift für Semiotik* ve dvou vydáních časopis v 90. letech: roč. 15, 1993, č. 3–4, s. 363–398 a roč. 20, 1998, č. 3–4, s. 389–421. Finští sémiotici zase v r. 2007 iniciovali v rámci kongresu mezinárodní sémiotický pedagogický projekt na základě úspěšného sepětí severských universit.

¹⁸ Od r. 2009, kdy bylo rozhodnuto o konání XI. kongresu IASS/ASIS v Číně, začala vycházet na univerzitě v Nanjingu dvakrát do roka řada Chinese Semiotic Studies. V rámci této řady vyšla též v r. 2011 studie Ladislava TONDLA, „On Qualified Use and Application of Knowledge.“ (s. 197–212).

¹⁹ David BOHM, *Rozvíjení významu*. Příbram: Unitaria 1992. Tento text přeložil a v r. 1987 samizdatově rozšířil Jiří Fiala (1939–2012).